

суспільних відносин, які складаються під час вчинення учасниками цивільних відносин правочинів в електронній формі. При цьому кожна розроблена норма має узгоджуватися з будь-якою іншою. А сукупність таких норм має створювати стійку та несуперечливу систему, застосування якої дозволить забезпечити максимальну ефективність впливу правового припису на відносини, що складаються між учасниками суспільних відносин.

Таким чином, представляється, що викладена вище методологія, яка застосовуватиметься під час дослідження, є найбільш оптимальною, тобто такою, що відповідає його меті та завданням, що забезпечує економне використання наукового апарату та сприяє ефективному вирішенню поставлених проблем щодо правового регулювання вчинення правочинів в електронній формі.

Список літератури: 1. Грушко И.М., Сиденко В.М. Основы научных исследований. 3-е изд. перераб. и доп. Х., 1983. 2. Бернал Дж. Наука в истории общества. М., 1956. 3. Рекомендації, ухвалені на науково-практичній конференції Академії правових наук України «Проблеми методології сучасного правознавства» // Вісник Академії правових наук України. 1997. № 1. 4. Сырых В.М. Метод правовой науки: (основные элементы, структура). М., 1980. 5. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. Л., 1989. 6. Рабинович П.М. Проблемы трансформации методологии витчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи // Вісник Академії правових наук. 2002. № 4 (31). 7. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). М., 1995. 8. Аскназий С.И. Общие вопросы методологии гражданского права // Ученые записки ЛГУ. Серия юридических наук. Вып. 1. 9. Гражданское право Украины: (Учебник для вузов системы МВД): В 2-х частях. Часть 1 / А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др.; под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Х., 1996. 10. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник автор. кол.), К., 2002. Кн. 1. 11. Токарев В.Я. Логический и исторический методы в теоретическом исследовании права. Ростов, 1986.

Надійшла до редколегії 03.07.03

О.В. Полтавський

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СТОРІН У ДОГОВОРІ МОРСЬКОГО АГЕНТУВАННЯ

При аналізі будь-якого договору та для з'ясування особливостей його змісту, характерним є звертання насамперед до суб'єктів договору, оскільки ця категорія є вихідною у цивільному праві, а наявність належного суб'єкта зобов'язання обумовлює відповідно до ст. 527 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) [1] процес його належного виконання. Дані суб'єкти, будучи контрагентами за договором, мають відповідні права й обов'язки, які становлять зміст договору при розгляді його в якості правовідносин [2, с.295] і одночасно визначають їх правове становище в розглядуваному зобов'язанні, що виникає з договору.

Вирішальне значення при визначенні прав і обов'язків контрагентів, крім ЦК, без сумніву належить самому договору, який є результатом волевиявлення сторін і основним юридичним документом, котрий закріплює правове становище кожного із суб'єктів зобов'язання. Відсутність писаних

норм, які б містили правила поведінки сторін, або їх неповнота, спричиняє своєрідну «анархію» у договірних відносинах, а отже, й в економічному обороті, оскільки практично кожен договір має під собою економічне підґрунтя. Отже, точне визначення прав і обов'язків сторін у договорі відіграє особливу роль і в процесі взаємодії права та економіки.

У Кодексі торговельного мореплавства України (далі КТМ України) (ст. 116–119) [3] закріплено договір морського агентування, відповідно до якого, *одна сторона (морський агент) зобов'язується від імені і за дорученням другої сторони (судновласника) здійснити всі необхідні юридичні і фактичні дії, пов'язані з обслуговуванням суден судновласника, котрого вона представляє, у певному порту чи районі, а інша сторона бере на себе обов'язок виплатити встановлену винагороду і відшкодувати усі витрати, пов'язані з виконанням послуг морським агентом.*

Згідно зі ст. 13, 14 ЦК України свої цивільні права й обов'язки особа виконує в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Зараз проблема визначення правового становища морського агента і судновласника полягає в тому, що в єдиному нормативному акті, який містить права та обов'язки сторін договору морського агентування, їх перелік недостатньо розширений.

Останні дослідження цього договору мали в основному адміністративно-правовий характер [4], а дослідження договору морського агентування в сфері цивільного права востаннє здійснено у 1974 р. [5], тобто ще в часи існування державної монополії на агентування суден, коли в КТМ СРСР 1968 р. морському агентуванню була присвячена лише одна стаття. Однак із започаткуванням ринкової економіки в Україні ситуація змінилася докорінно. Подібні дослідження виявилися застарілими, агентська діяльність набула приватного підприємницького характеру, у зв'язку з чим виникла необхідність у її уточненні розробці і більш ретельному законодавчому врегулюванні, зокрема закріпленні прав і обов'язків сторін, що вступають у правовідносини щодо морського агентування.

У зв'язку з цим основною метою нашого дослідження є аналіз правового становища суб'єктів договору морського агентування через визначення основних суб'єктивних прав і обов'язків морського агента і судновласника, які становлять зміст розглядуваного договору, та їх цивільно-правова характеристика.

Зміст договору як правовідносин визначають суб'єктивні права і юридичні обов'язки контрагентів. А оскільки під правовідносинами ми у загальному випадку розуміємо зв'язок між суб'єктами, які мають суб'єктивні права й обов'язки [6, с.67], то цей зв'язок обумовлює їх взаємний вплив один на одного. Причому, з огляду на двосторонній синалагматичний характер договору морського агентування, права однієї сторони впливають з обов'язків іншої. У зв'язку з цим аналіз змісту договору може бути зведений в основному до розгляду тільки обов'язків кожного контрагента – морського агента і судновласника (представника і довірителя), або виконавця і замовника.

Особливістю договірних обов'язків, як вважав В.П. Грибанов, є те, що оскільки це обов'язки одного контрагента перед іншим, то й міри цивільно-правової відповідальності тут пов'язані зі стягненням певних майнових санкцій з порушника договірної обов'язку на користь іншої сторони [7, с.298]. На зв'язку обов'язку і відповідальності за зобов'язанням наголошував і М.М. Агарков, який під обов'язком боржника у зобов'язальних правовідносинах розумів «обов'язок і відповідальність за зобов'язанням» [8, с.234]. Таким чином, невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків за договором неминуче спричиняє виникнення цивільно-правової відповідальності, що викликає негативні наслідки для сторони, яка порушила договір.

Договір морського агентування прямо зв'язаний з інститутом агентування, що зародився в англо-американському праві і ввійшов у цивільне законодавство деяких європейських країн (див., напр. ст.ст. 1005–1011 ЦК Російської Федерації [9]). Зокрема, спільним є фідучіарний характер відносин між ними, обумовлений представницькою природою агентського договору. З огляду на спільну правову природу агентського договору і договору морського агентування, морський агент має обов'язки стосовно судновласника, характерні для обов'язків агента стосовно принципала. Проведено зіставлення цих обов'язків.

1. Найбільш важливим обов'язком агента є обов'язок діяти строго відповідно до повноважень, отриманих від принципала. Агент несе обов'язок сумлінно виконувати всі дані йому принципалом указівки (obey instruction) [10, с.323]. Особу можна вважати сумлінною у тому випадку, «...коли вона діє без наміру зашкодити іншій особі, а також не припускається легковажності (самовпевненості) і недбалості стосовно можливого заподіяння шкоди» [11, с.91].

У нашому випадку пред'являються дещо інші вимоги до «сумлінності», оскільки мова йде про виконання узятого на себе зобов'язання перед конкретним суб'єктом, контрагентом за договором. З огляду на цю особливість, під сумлінними діями морського агента ми можемо розуміти не тільки дії щодо уникнення шкоди і недопущення легковажності і недбалства, але й дії, спрямовані на якісне виконання своїх обов'язків (маючи на увазі первісне поняття сумлінності – «на добру совість»), звичайно звертаючи при цьому увагу і на ненанесення шкоди контрагенту. Саму ж шкоду можна розуміти як збиток, завданий унаслідок невиконання своїх обов'язків, або неналежного їх виконання. Відмова агента дотримуватись вказівок чи їх виконання є істотним порушенням агентського договору і принципал має право припинити представництво [10, с.323]. В англо-американській судовій системі мав місце прецедент (справа *Turpin v. Bilton*), коли на морського агента відповідно до договору було покладено обов'язок застрахувати судно позивача. Агент не вчинив відповідно до вказівок, судно виявилося не застрахованим і затонуло. Було визнано, що позивач вправі стягнути з агента збитки за невиконання договірної зобов'язання [12, с.84].

Таким чином, основним обов'язком морського агента є надання послуг судновласнику, зв'язаних з його перебуванням у порту згідно з наданими повноваженнями і отриманими вказівками. Причому в комплекс цих пос-

луг входять послуги агента, якими користуються до приходу судна в порт, у період його стоянки в порту і після відходу з порту.

Законодавчо зазначений обов'язок можна визначити в наступних положеннях:

Морський агент зобов'язаний: а) здійснювати сумлінно свою діяльність відповідно до інтересів судновласника або іншого довірителя і звичаєвої практики морського агентування; б) забезпечувати і вести контроль за виконанням будь-яких послуг і формальностей у відношенні до суден судновласника, його вантажу, пасажирів і екіпажу, як до приходу судна в порт, під час стоянки, так і після відходу судна з порту; в) діяти в межах своїх повноважень;

2. Наступним, не менш важливим обов'язком є фідучіарний обов'язок агента бути лояльним (*be loyal*) [10, с.318] стосовно принципала. Відносини агента і принципала засновані на довірі. Це значить, що агент зобов'язаний робити все можливе в інтересах принципала і йому не слід ставити себе в таке становище, щоб його особисті інтереси суперечили його обов'язкам стосовно принципала. Отже, морський агент зобов'язаний повідомляти судновласнику про всі побічні прибутки, котрі отримані за угодами, вчиненими ним від імені судновласника з третіми особами, і вчасно переказувати їх. Таким чином, морський агент: г) не може мати жодних комерційних інтересів, що можуть суперечити інтересам судновласника.

3. З попереднього обов'язку випливає наступний: д) агент зобов'язаний зберігати в таємниці інформацію про комерційну діяльність принципала, що носить конфіденційний характер (*keeping in secret commercial information*) [10, с.319]. Морський агент має вважати повідомлені йому відомості конфіденційними і не допускати їх використання для своєї особистої вигоди, на шкоду судновласника. Для захисту таких відомостей сторони можуть укласти окремий додатковий договір про захист комерційної інформації суб'єкта, якого представляє агент (договір про нерозголошення), як це передбачено, наприклад, ч.2 ст.302 Господарського кодексу України [13], чи включити окремим пунктом обов'язок по її нерозголошенню і відповідальність за це окремими пунктами в основний договір.

4. Агент зобов'язаний, як правило, особисто виконувати покладені на нього функції (*to do personally*) [14, с. 363–364], хоча іноді існують винятки з цього правила. Ст.117 КТМ України це положення трактує в такий спосіб: морський агент зобов'язаний не передавати здійснення своїх функцій іншій особі (суб'єкту), якщо тільки він не був уповноважений на це своїм довірителем (е). Як правило, виконання обов'язків морського агента іншою особою потрібно у випадку, коли власних обслуговуючих потужностей не достатньо, а одним з випадків передачі повноважень морським агентом є субагентування.

Виходячи з практики, необхідність призначення субагента, як правило, має місце при виникненні позаштатних ситуацій, що вимагають оперативного втручання агента (генерального агента), який перебуває далеко від місця їх виникнення. Такі ситуації можуть виникнути, наприклад, при організації транзитного проходу каналу [Див.: 15], посадки судна на ґрунт, ава-

рії, необхідності буксирування, надання допомоги хворим, забезпечення судна провізією, водою і паливом тощо.

При цьому морський субагент не вправі укладати з третіми особами правочини від імені судновласника, якщо тільки він не діє на основі передоручення відповідно до ст.240 ЦК України. Це значить, що морський агент, який призначив субагента, буде нести відповідальність не тільки за ведення справ останнім, але й за вибір цієї особи відповідно до ч.2 ст.240 ЦК.

На підставі вищевикладеного, пропонуємо внести в Главу 5 КТМ України статтю, присвячену договору морського субагентування, у наступній редакції: Морський агент, з метою виконання своїх обов'язків за договором морського агентування, коли для їх реалізації необхідна оперативна участь іншої особи і передача його повноваження не суперечить умовам правочину, вправі укладати договори морського субагентування з іншими особами, залишаючись при цьому відповідальним за дії морського субагента перед судновласником.

Морський субагент не вправі укладати з третіми особами правочини від імені судновласника, за винятком випадків, коли відповідно до ч.1 ст.240 ЦК України він може діяти на основі передоручення.

5. Агент зобов'язаний повідомляти принципалу усе, що йому стало відомо про факти, які мають істотне значення для захисту інтересів принципала (communicate information) [10, с.324]. Як наслідок цього правила, агент зобов'язаний передавати принципалу всю інформацію, отриману при веденні справи принципала, і розкривати принципалу ті відомі йому факти, що мають серйозне значення для довіреної йому справи [10, с.324].

Крім того, агент зобов'язаний звітувати перед принципалом в одержанні в ході ведення його справ грошей і майна (accounts for funds and property) [10, с.326]. Цей обов'язок, як правило, передбачає необхідність морського агента звітувати про кошти, отримані авансом від судновласника для сплати дисбурсментського рахунка (рахунок витрат судновласника за обслуговування у певному порту або районі).

Таким чином, цей обов'язок морського агента стосовно судновласника можна звести до двох наступних моментів: ж) інформувати судновласника про усю свою діяльність від дати підписання договору, а також будь-які інші факти і обставини стосовно даного договору, та ті, що мають істотне значення для захисту інтересів судновласника; з) звітувати про кошти, отримані від судновласника (у тому числі кошти, отримані авансом у рахунок сплати дисбурсментського рахунка);

Основні обов'язки судновласника перераховані в ст.118 КТМ України і зв'язані в основному з наданням морському агенту коштів, достатніх для виконання його функцій.

Виходячи з загального змісту договору про надання послуг, основним обов'язком замовника (судновласника) є виплата винагороди виконавцю (морському агенту) за сумлінне виконання зобов'язання останнім. Тому, у групу обов'язків, перерахованих у ст.118 КТМ, ми рекомендуємо додати обов'язок судновласника сплачувати морському агенту винагороду в розмірі й порядку, встановленому договором морського агентування або за-

конодавством, що дозволить агенту, у випадку порушення його права на винагороду, при зверненні до суду пошатися на єдиний законодавчий нормативний акт в Україні, де закріплені права й обов'язки морського агента.

Отже, першою групою обов'язків судновласника буде: а) надання морському агенту засобів (у тому числі грошових коштів), достатніх для виконання його функцій відповідно до договору морського агентування. Основними засобами, необхідними для виконання морським агентом своїх функцій щодо обслуговування судна, є завчасна повна інформація про це судно, повний перелік необхідної документації і кошти, як аванс на покриття дисбурсментських витрат судна в порту.

2. Слід зауважити, що так, як співпадають обов'язки морського агента й агента, багато в чому співпадають й обов'язки судновласника і принципала. Так, наприклад, одним з обов'язків останнього є відшкодування витрат агента, які виникли при веденні його справ [10, с.329]. Судновласник також зобов'язаний відшкодувати агенту будь-які збори, втрати, збитки і витрати, що можуть виникнути в агента в зв'язку із сумлінним виконанням ним своїх обов'язків за угодою. У випадку, якщо морський агент використовував видані кошти не за призначенням, судновласник вправі стягнути їх з агента. Таким чином, другим обов'язком судновласника є: відшкодування морському агенту будь-яких витрат, зроблених ним від його імені або за його згодою.

3. Перед укладанням договору морського агентування судновласник чітко обумовлює межі дії морського агента, що здавна склалися в морській практиці. Роблячи агента своїм представником, судновласник тим самим «прирікає» себе на сприйняття всіх можливих наслідків, що виникають унаслідок дій морського агента, у тому числі і несення відповідальності. Цей обов'язок прямо впливає з представницьких відносин судновласника і морського агента. Таким чином, в) судновласник зобов'язаний нести відповідальність за наслідки будь-яких дій морського агента, які вчиняються ним від імені судновласника, у межах своїх повноважень.

І нарешті, основний обов'язок судновласника, як і принципала [10, с.27], виражається в оплаті послуг, які надає йому морський агент. Усі портові збори і послуги оплачуються згідно з діючим в Україні Наказом Міністерства транспорту України від 27 червня 1996 р. №214 «Про затвердження Зборів і плат за послуги, що надаються суднам у морських торговельних портах України» [16]. Надання морським агентом послуг, що не підпадають під врегулювання цим Наказом, оплачується відповідно до договору. При виконанні цього зобов'язання судновласник, як правило, зобов'язаний до відходу судна перевести на рахунок агента кошти за погодженою обома сторонами проформою дисбурсментського рахунка. Підвищення ставок агентської винагороди може мати місце тільки за письмовою згодою сторін. Таким чином, д) судновласник зобов'язаний сплачувати морському агенту винагороду в розмірі й у порядку, що встановлені договором морського агентування або законодавством.

У договорі можуть бути й інші права та обов'язки сторін, зв'язані, наприклад, з особливостями інфраструктури порту, або специфічністю пере-

везеного вантажу. Усі вони вказуються безпосередньо в угоді й обов'язкові до виконання у випадках, що не суперечать чинному законодавству.

Таким чином, аналіз правового становища сторін у договорі морського агентування уможливило висновок про те, що суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників зводяться до двох основних моментів: 1) до надання морським агентом необхідних послуг судновласнику в порту або іншому районі, а також представництва з усіх інших питань, пов'язаних з комерційною експлуатацією його суден; 2) до виплати судновласником морському агенту винагороди і компенсації, пов'язаної з грошовими витратами, що виникли у ході здійснення останнім обслуговування суден у порту. Недотримання цих обов'язків спричиняє цивільно-правову відповідальність, виражену у застосуванні майнових санкцій (у т.ч. з обов'язковим відшкодуванням збитків, що стали наслідком невиконання сторонами узятих на себе зобов'язань).

Однак така стислість у визначенні правового становища сторін договору ускладнює апелювання до норм законодавства при виникненні спірних ситуацій у випадку невиконання зобов'язань за договором. Цю проблему можна розв'язати за допомогою законодавчої деталізації кожного з цих обов'язків і розширення їх переліку в КТМ України, а також внесення деяких норм у ЦК України (зокрема, присвячених визначенню договору морського агентування та субагентуванню).

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461. 2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. М., 2001. 3. Кодекс торговельного мореплавання України // ВВР. 1995. № 48. Ст. 349. 4. Сергєєва Н.М. Організаційно-правові основи морського агентування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. 5. Попов Д.П. Агентские соглашения в международном торговом судоходстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. 6. Теория государства и права / Под ред. С.С.Алексеева. М., 1985. 7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. 8. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву: В 2-х т. Т.1. М., 2002. 9. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 2. // Собрание законодательства РФ. 1996. № 5. Ст. 410. 10. Гражданское право США / Под ред. Ласка Г. М, 1961. 11. Емельянов В.И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданским правами. М., 2002. 12. Субботин И.А. Права и обязанности принципала и агента в англо-американском праве // Вопросы государства и права в период развитого социализма. М., 1984. 13. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 462. 14. Barnes, James A et al Law for business / A.J. Barnes, Т.М. Dworkin, E.L. Richards – 3 rd ed. Homewood: Irwin, 1987. 15. Договір № 49/02 про субагентування морських і річкових суден при транзитному проході Керч–Єникальським каналом між ТОВ «Морське Транспортне Бюро» (Маріуполь) і Державним Азовським Головним Морським Агентством «Инфлот» (Керч) від 15.01.2002 р. / Архів ТОВ «Морське Транспортне Бюро» (м. Маріуполь). 16. Наказ Міністерства транспорту України від 27 червня 1996 року №214 «Про затвердження Зборів і плат за послуги, що надаються суднам у морських торговельних портах України» <http://www/scripts/Inter Law>.

Надійшла до редколегії 09.08.03